

František ŠEBEK

**Dva příběhy z kriminálního podsvětí –
padělatel peněz na hradě Žampachu a přepadání Židů v roce 1542**

Psal se rok 1542. V Čechách panoval král Ferdinand I. a v Pardubicích se toho roku chýlila k závěru velkolepá přestavba města po zhoubném požáru z roku 1538. Domy města v hradbách nechal Jan z Pernštejna, pán zdejšího panství a jeden z předních aristokratů v zemi, zvednout o druhé patro a Pardubice se zaskvěly v renesanční nádheře. Stavělo se intenzivně i na zámku a město dostalo novou dominantu, Zelenou bránu.¹ Tenkrát ale její měděná střecha ještě nestačila pořádně zezelenat, a proto se bráně, vlastně věži, říkalo Pražská.²

Uprostřed toho ruchu, v pondělí 10. července 1542, byli na popravním místě Pardubic, Na spravedlnosti, jak se tomu místu říká dodnes, upáleni dva lidé: jakýsi Jan Krška a Jiří Vodička, krčmář z Plesu.³ Zřejmě současně s nimi byl popraven mírnějším trestem, oběšením, ještě krčmář Pavel z Nového Hrádku pod Frymburkem.⁴ Takováto podívaná se jistě tak často nekonala.

¹ Podrobněji viz František ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic, Díl I*, Pardubice 1990, s. 120–125.

² Viz Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem, Díl IV*, Pardubice 1928, s. 61–62.

³ Starý Ples, část Josefova u Jaroměře.

⁴ Příběh, který tu budeme vyprávět, je založen především na záznamech výpovědí tří výše zmíněných delikventů a kováře Jana ze Žampachu (o něm bude řeč níže) na mučidlech, které byly zapsány v nejstarší dochované pardubické smolné knize („Registra tajemství lotrovského“). Tato smolná kniha je uložena ve Státním oblastním archivu (dále SOA) Zámorsk, fond Velkostatek Pardubice, kn. č. 270. Záznam výpovědi Jana Kršky je zapsán na fol. 29–29r, Pavla z Hrádku pod Frymburkem (dále jen Nový Hrádek) na fol. 30, Jiřího Vodičky z Plesu na fol. 30r–31r a kováře Jana ze Žampachu na fol. 32–32r. Dále cituji jen jako výpověď Jana Kršky, Pavla z Nového Hrádku, Jiřího Vodičky, Jana ze Žampachu. Výpověď Jana Kršky otiskl Zdeněk BIČÍK, *Knihy smolné*, Hradec Králové 1969, s. 29–35; část této výpovědi, ovšem s nepřesnostmi v přepisu, zveřejnil již předtím Zdeněk BIČÍK, *O falešné minci na Pardubicku*, Numismatické listy 9, 1954, s. 64–65. Výpověď Jiřího Vodičky a Jana ze Žampachu publikoval (rovněž s chybami v přepisu) Zdeněk BIČÍK, *Soud nad penězokazci v 16. století*, Numismatické listy 16, 1961, s. 3–6. Interpretace té části zde traktovaného případu, která se týká penězokazecké dílny na hradě Žampachu, je podána v citovaném článku Z. BIČÍK, *Soud na penězokazci a Týž, O falešné minci na Pardubicku*. V obou případech tak ovšem autor učinil jen povrchně a místy nepřesně. Stručně parafrázoval pří-

Bídny konec života zmíněných odsouzců se začal pečtit zhruba o tři týdny dříve, 20. června 1542, možná den, dva předtím. Tehdy byli totiž v Chlumci nad Cidlinou nebo kdesi na chlumeckém panství, které patřilo rovněž Janovi z Pernštejna, zadrženi dva podezřelí muži. Jak se ukázalo, šlo o Jana Kršku a krčmáře Pavla z Nového Hrádku. Pro podezření ze spáchání něčeho nekalého byli neprodleně (20. června) vyslechnuti v Chlumci nad Cidlinou na mučidlech.⁵ Oba se tam přiznali k účasti na loupežném přepadení kolony Židů, kteří se tenkrát museli na základě usnesení zemského sněmu a rozhodnutí krále Ferdinanda I. vystěhovat ze země a ve skupinách putovali přes východní Čechy do Slezska a dále do Polska, jak o tom ještě bude řeč. Krčmář Pavel z Nového Hrádku byl zapleten „jenom“ do loupežného přepadení Židů a na mučení bez okolků vyjmenoval přes dvě desítky kumpánů z celkového počtu asi pětapadesátičlenné loupeživé bandy. Jan Krška, muž bez domova a s bohatším rejstříkem zapovězených aktivit, jich tolik neznal. Dokázal vyjmenovat jenom sedm osob, a tak, aby ulevil svému trápení, začal vyprávět o svých dalších přečinech.

Nejprve pověděl o „mužičcích“, které se u něj našli a udal jejich zhotovitele – jakéhosi Jírka z Brandýsa (nepochybně z Brandýsa nad Orlicí). Dodal, že Jírek „*ty listy (...) sám k nim píše, neb sám umí psát*“.⁶ Jednalo se jistě o poměrně známou magickou praktiku – kořen mandragory, připomínající ochlupenou lidskou postavu. Kořen mandragory se měl dobývat ze země při složitých a prý nebezpečných magických úkonech v noci pod šibenicí. Takový mužiček nebo také mužík, cicmužiček, strýček, německy *alraun* apod.⁷ měl mít zázračnou moc, která prý majiteli přinášela štěstí, chránila zdraví, odstraňovala neplodnost, pomáhala získat majetek atd. Mužička, praktiku, která měla blízko k zakázanému čarování, musel majitel chovat v tajnosti a pečovat o něj s náležitým rituálem. Již ve starověku znali léčebné účinky mandragory, ale i jako drogy a ve větším množství jako jedu. V našich končinách ale mandragora neroste. Její kořen se dovážel jako drahá vzácnost z Itálie, Řecka aj. Poptávku po zázračných mužičcích z mandragory často uspokojovali různí podvodníci náhražkami a napodobeninami.⁸ Místo mandragory

pad padělání peněz na Žampachu na základě výše zmíněných výpovědí též Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999, s. 157–158.

⁵ Jan Krška a Pavel z Nového Hrádku byli zadrženi spolu, jak o tom svědčí výpověď Pavlova: „*šli jsme a čekali sme, abychme židy zebrali a (...) tito byli, kteréž znám a pomním v tom počtu: naj-prv tovaryš tento můj, kterej se mnou vzat* [podtrženo – pozn aut.] (...)“ Mučení byli v Chlumci nad Cidlinou stejný den, 20. června 1542, což dokládají úvodní formule zápisů záznamů výpovědí obou delikventů v pardubické smolné knize. Mučení prováděl podle všeho ve sklepení chlumecké radnice městský kat a na výslech jistě dohlížel, spíše jej vedl, panský úředník. O správě panství, městské samosprávě a hrdelním soudu v Chlumci nad Cidlinou v námi probírané souvislosti viz zejména Jindřich FRANCEK, *Chlumecké hrdelní příběhy*, Praha 1993, s. 20–25, 36–38, 43.

⁶ Výpověď Jana Kršky.

⁷ K lidově užívaným názvům těchto kořenů viz Primus SOBOTKA, *Rostlinstvo a jeho význam v národních písních a pověrách slovanských*, Praha 1879, s. 330–331.

⁸ Z poměrně početné literatury k této problematice např. Čeněk ZÍBRT, *Mandragory Rudolfa II.*, Český lid 12, 1903, s. 288–297; z novější literatury přehledně viz Engelbert KIRSCHBAUM

se ze země dobýval a různě upravoval nejčastěji kořen rulíku (posedu), rovněž při obdobných rituálních a prý nebezpečných úkonech,⁹ nebo, jak např. poznamenal ve svém herbáři P. O. Mathioli (český překlad 1596), také kořeny mladých kosatců.¹⁰ Jedním z takových povedených zhotovitelů mužíčků byl tedy někdy na přelomu 30. a 40. let 16. století i zmíněný Jírek z Brandýsa nad Orlicí. Ony „listy“ psané Jírkem k mužíčkům, o nichž se Jan Krška při výslechu zmínil, měly pravděpodobně zvýšit důvěryhodnost Jírkových výtvarů, možná obsahovaly návod, jak má být s mužíčkem nakládáno, aby byl účinný. Jan Krška se při výslechu na mučidlech v této souvislosti také hned přiznal, že jednoho mužíčka prodal asi před dvěma lety za 2 kopy jedné ženě na trhu ve Vysokém Mýtě, takže se zdá, že nebyl jenom Jírkovým náhodným kupcem, ale spíše příležitostným distributorem „zázračných“ kořenů.¹¹

Potom ovšem začal Krška vyprávět o svých dalších proviněních: „*Rozpouštěl jsem cejn a strojval sem jej jako stříbro a odbejval sem toho za peníze a strojval to se mnou Korábek z Sedlčan a odbyl sem toho sedlákům asi sedm kusů za stříbro, neb sem cejn rozpouštěl slepičím sádlem a tudy bylo podobný k stříbru.*“¹² To už bylo pro vyslyšatele ovšem jiné sousto! Zavánělo to padělatelstvím, a za takový přečin – „*crimen falsi*“ – už hrozil obvykle trest smrti upálením.¹³ A tak musel Krška, jistě pod zesíleným tlakem, vyprávět dál. Teprve nyní si vzpomněl na kováře Jana ze Žampachu, který býval na hradě se ženou a čeledí „*a nyníčko jest v městečku pod zámkem Žampachem*“¹⁴ a který prý dělal před časem v hradním sklepení falešné peníze. To již Krška jistě tušil, že je s ním zle, a tak, jen aby už byl konec dalším mukám, jmenoval všechny, na které si dokázal vzpomenout a komu ty falešné peníze prodával a oni věděli, že jde o padělky. Přiznal se, že kováři při nedovolené ražbě pomáhal. Udal také, že kovářovým zprostředkovatelem dodávek suroviny pro pokoutnou ražbu byl krčmář Jiří Vodička, který býval v Hnatnici (nedaleko Žampachu) „*a nyníčky na Plesu jest krčmářem proti kostelu u tvrže*“.¹⁵ Jméno krčmáře Jiřího Vodičky zaznělo při výslechu Jana Kršky již jednou – v souvislosti s přepadením Židů. Prý se u něj v krčmě ve Starém Plesu scházeli ti, co

a kol. (Hg.), *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 3, Rom – Freiburg – Basel – Wien 1971, s. 149–150 (heslo „Mandragora“)

⁹ Podrobněji popisuje rituály při dobývání kořene rulíku P. SOBOTKA, *Rostlinstvo a jeho význam*, s. 331–332.

¹⁰ Viz Petr Ondřej MATHIOLI, *Herbář aneb bylinář Vysoceučěného a vznešeného P. Doktora P. O. Mathioli, opravený od Joach. Kameraria, z němčiny přeložený od Adama Hubera z Rysmbachu D. a Daniela Adama z Veleslavína*, Praha 1924, s. 392 (první vydání Praha 1596).

¹¹ O tom svědčí i formulace výpovědi Jana Kršky. Krška totiž neuvedl, že by měl u sebe v době zadržení, respektive výslechu (tj. 20. 6. 1542), jednoho mužíčka, ale naopak se vyjádřil v množném čísle: „*ty mužíčky, které sem já měl (...)*“

¹² Výpověď Jana Kršky.

¹³ Viz k této trestněprávní klasifikaci Karel MALÝ, *K trestněprávní ochraně mince v právu české stavovské monarchie*, Právněhistorické studie 8, 1962, s. 227–236 a četná další literatura.

¹⁴ Výpověď Jana Kršky.

¹⁵ Tamtéž.

přepadení domlouvali, a také odtud loupeživá banda na akci vyrážela – „*a von Vodička věděl, že máme na to jít*“.¹⁶ Tuto informaci potom také potvrdil ve své výpovědi i krčmář Pavel z Nového Hrádku.

Vyšetřování Jana Kršky a Pavla z Nového Hrádku v Chlumci nad Cidlinou potvrdilo jejich vážná provinění, zvláště Krškova. Ve výpovědích se objevilo na 40 jmen dalších osob, tak či onak zapletených do přepadení Židů nebo napojených na činnost padělatelské dílny na Žampachu, případně spojených s jinými přečiny. A to se měla později objevit ještě více jak desítky dalších jmen! Úředníci chlumeckého panství, pod jejichž dohledem se výslech nepochybně konal, u vědomí vážnosti deliktu informovali o věci zřejmě regenta pernštejnských panství nebo některého z vyšších pernštejnských úředníků a z jeho rozhodnutí převzali dořešení případu úředníci pardubického panství.¹⁷ Tak lze nejspíše vysvětlit skutečnost, že v Pardubicích byli delikventi popraveni a do pardubické smolné knihy byly přepsány záznamy jejich výpovědí na mučení v Chlumci nad Cidlinou a výpovědi dalších, následně zadržených delikventů.¹⁸

Po výslechu Jana Kršky a krčmáře Pavla z Nového Hrádku vyšetřovatelé obrátili pozornost hlavně na nejzávažnější přečin, na falešné mincování na Žampachu. V jejich hledáčku se objevily dvě důležité a dobře identifikovatelné osoby, krčmář Jiří Vodička a kovář Jan. Lokalizace případu do Žampachu byla delikátní v tom, že Žampach s částí panství měl do roku 1539 v zástavní držbě Jan z Pernštejna a v době současné s vyšetřováním případu (r. 1542) vedl s Janem z Pernštejna dědičný majitel tohoto statku, Zdeňek Žampašský z Potštejna, u zemského soudu vleklou při o vyrovnání náhrady za domnělé škody, které Zdeňkovi měly vzniknout špatným nakládáním Pernštejnů s tímto majetkem.¹⁹ Jiří Vodička ve Starém Plesu byl poddaným Heřmanských ze Sloupna a na Bukovině, vyloučit ale nelze ani Viléma Trčku z Lípy.²⁰

Jelikož se tedy krčmář Jiří Vodička ocitl v rukách pernštejnských úředníků, je třeba předpokládat, že se tak stalo s dorozuměním s jeho vrchností. Od výslechu Jana Kršky a Pavla z Nového Hrádku uplynulo 18 dní do chvíle, než se také Vodička v sobotu 8. července 1542 podrobil výslechu na mučidlech. Došlo k němu

¹⁶ Výpověď Jana Kršky.

¹⁷ Ke správě pernštejnských panství za Jana z Pernštejna viz F. ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic, Díl I*, s. 130–131 a s. 199 (pozn. 300).

¹⁸ Viz k tomu též J. FRANCEK, *Chlumecké hrdelní příběhy*, s. 36.

¹⁹ Podrobněji viz August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého II*, Praha 1883, s. 128.

²⁰ Že část Starého Plesu patřila i Trčkům z Lípy, vyplývá mj. i z výpovědi Jiřího Vodičky, když hovořil o rybníkářích, kteří v Plesu stavěli rybník pro pana Trčku. K majetkovým poměrům této lokality viz A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze II*, s. 226–227, 239–240. Jelikož dle výpovědi Jana Kršky stála Vodičkova krčma u tvrze proti kostelu a jelikož tvrz patřila ve sledované době podle Augusta Sedláčka Heřmanským ze Sloupna, soudím spíše na tuto Vodičkovu vrchnost. Pro upřesnění je třeba dodat, že Heřmanští ze Sloupna byli majiteli Plesu, ale na tvrzi až do své smrti v roce 1544 sídlila Markéta ze Sloupna.

zřejmě již v Pardubicích a do té doby sem byli patrně také dopraveni z Chlumce nad Cidlinou Krška a Pavel z Nového Hrádku.²¹

Když si spravedlnost přišla pro Vodičku do krčmy ve Starém Plesu, musel mít něco kolem padesátky. Nebyl to žádný beránek. Prý před třiceti nebo více lety, když začínal jako krčmář v Žiželevsi (ves u Jaroměře), tedy uvažujeme velmi přibližně někdy v letech 1510–1520, získal první zkušenosti s padělateli peněz, jak se o tom ještě zmíníme, a potom i s další drobnou kriminalitou. Někdy potom, možná až kolem roku 1530, přesídlil do městečka Mladkov v Orlických horách a působil tu dokonce jako rychtář, asi až do roku 1535. Při mučení se vyznal i z toho, že tam s nějakými kumpány ukradli a snědli dvě ovce z panského stáda.²² Potom osud Vodičku zavál do krčmy v Hnátnici (jihovýchodně od Letohradu), a tím do sousedství Žampachu. Do Žampachu se provdala jeho dcera Salka a Vodička se tu seznámil s kovářem Janem, který začal provozovat ve sklepení hradu Žampachu své neblahé dílo. Po čase Vodička z Hnátnice odešel, styky s kovářem Janem a ostatními kumpány přerušil a usadil se v krčmě ve Starém Plesu u Jaroměře. Tam se za jeho přítomnosti, jak již víme, začalo připravovat zmíněné přepadení konvoje Židů, a tak můžeme předpokládat, že se z Hnátnice přestěhoval do Starého Plesu nejpozději v roce 1541, spíše nějaký čas předtím. Vodička se při výslechu všelijak vytáčel a přebíhal z jedné věci na druhou, mnoho mu to ale nepomohlo. Na svém trápení se přiznal k vědomému šíření falešných peněz, ke spolupráci s kovářem Janem i Janem Krškou, přiznal, že věděl o loupežném přepadení Židů, vyprávěl řadu dalších detailů a udal všechny přímé i nepřímé spolupachatele, živé i mrtvé, na které si dokázal postupně vzpomenout. Krutý ortel smrti upálením, obvyklý pro falzátory, jej neminul, podobně jako Jana Kršku.

²¹ V zápisu záznamu výpovědi Jiřího Vodičky v pardubické smolné knize není na rozdíl od záznamů výpovědi Jana Kršky a Pavla z Nového Hrádku uvedeno místo výslechu. Z toho lze odvodit, že Vodička byl vyslýchán v místě, kde byla kniha vedena, v Pardubicích. Takové mínění podporuje i skutečnost, že k výslechu došlo v sobotu 8. 7. a k vykonání ortelu hned potom, v pondělí 10. 7. Kdyby byl Vodička v uvedený den vyslýchán a mučen v Chlumci nad Cidlinou (nebo jinde), musel by být převezen do Pardubic během neděle, což je velice nepravděpodobné. Z týchž důvodů předpokládám, že Krška a Pavel z Nového Hrádku byli do Pardubic dopraveni před popravou – nejpozději v sobotu 8. 7., možná i dříve. V opačném případě bychom museli předpokládat, že všichni tři delikventi byli do Pardubic dopraveni z Chlumce nad Cidlinou až ráno v den poprav (ozbrojený doprovod s nimi by musel v tom případě z Chlumce nad Cidlinou toho dne vyrazit už za rozbřesku). Současně bychom museli předpokládat, že vynechání údaje o místě výslechu Jiřího Vodičky v záznamu výpovědi v pardubické smolné knize by byla písařova ledabylost. Obojí složitě konstrukce považuji za nepravděpodobné, proto dávám přednost v textu výše uvedenému předpokladu, že Vodičkův výslech se konal již v Pardubicích a že k tomuto datu sem byli z Chlumce nad Cidlinou již také dopraveni Krška a krčmář Pavel z Nového Hrádku.

²² Jiří Vodička o tom vyprávěl: „*It. když sme vozce hnali panský i přihnali je ke mně do Mladkova, byl sem rychtářem, jest tomu asi 5 let; a byl s nimi Martínek z Oustí a pastucha, nevím, jak mu říkají. I kázal mi Martínek jednu zabít, jak sem udělal a snědli smy ji a potom druhej týž smy snědli.*“ Na uvedeném časovém údaji („jest tomu asi 5 let“) je založeno výše v textu uvedené přibližné chronologické vročení konce působení Jiřího Vodičky v Mladkově. V Hnátnici musel být krčmářem nejpozději na začátku roku 1537, spíše dříve. K tomu viz níže v textu.

V ono pondělí 10. července 1542 tedy vzplanuly na pardubickém popravním místě dvě hranice a na šibenici patrně skončil krčmář Pavel z Nového Hrádku,²³ ale touto trojí popravou případ ještě neskončil. Dopaden zatím nebyl kovář Jan ze Žampachu. Nevíme, zda úředníci Jana z Pernštejna iniciovali jeho zadržení hned po výslechu Jana Kršky (10. června), nebo až po výslechu Jiřího Vodičky (8. července). Vzhledem k napjatému vztahu Jana z Pernštejna a Zdeňka Žampašského z Potštejna, vrchnosti kováře Jana, byli o kovářovo zadržení a dodání k vykonání spravedlnosti požádáni, zdá se, krajší hejtmané. Tím si také vysvětlíme, proč se Jan ze Žampachu neocítl v rukách úředníků Jana z Pernštejna (obdobně jako Vodička), ale k útrpnému výslechu a vykonání rozsudku byl dopraven do nejbližšího královského města, do Vysokého Mýta. Rozdílný způsob dopadení Vodičky a kováře Jana je zjevný.

Výslechu se zadržený Jan ze Žampachu podrobil ve Vysokém Mýtě ve čtvrtek 20. července 1542.²⁴ Seznámen byl s výpovědí Jana Kršky a Jiřího Vodičky, které purkmistr a konšelé města měli v opisu od perňštejnských úředníků z Pardubic, a dověděl se tím jistě také o konci svých někdejších společníků; věděl tedy, co jej čeká. Nezapíral a ke všemu se přiznal,²⁵ přesto se dle zvyku musel podrobit mučení. A tak udal jména dalších osob, kterým prodával své falešné mince, a těch, kdo mu pomáhali. Zmučeného kováře Jana hned potom dopravili na popravní místo před městem, kde po vyhlášení rozsudku, vyneseno jménem purkmistra a konšelů města, podstoupil trest smrti upálením.

Vysokomýtská městská rada potom zaslala perňštejnským úředníkům do Pardubic opis záznamu výpovědi kováře Jana s oznámením rozsudku a jeho provedení, aby tím dala na vědomí, jak záležitost kováře ze Žampachu vyřídila. Pardubičtí panští úředníci nechali potom tento dokument opsat do smolné knihy, hned za záznam výpovědi Jana Kršky, krčmáře Pavla z Nového Hrádku a krčmáře Jiřího Vodičky. Případ byl u konce. Nevíme ovšem, jestli a s jakým výsledkem postihla spravedlnost také ty, kteří se ocitli na seznamu spoluviníků zapovězených deliktů a kteří ještě žili.

²³ U přepisu záznamu výpovědi krčmáře Pavla z Nového Hrádku v pardubické smolné knize chybí údaj o ortelu a jeho provedení. Z celého kontextu případu je nasnadě, že byl Pavel za své přečiny trestán na hrdle, a to v Pardubicích – jinak by mimo jiné nebyl důvod jeho výpověď učiněnou v Chlumci nad Cidlinou přepisovat do pardubické smolné knihy. Z analogie jiných obdobných případů a dobových právních zvyklostí je více než pravděpodobné, že byl Pavel za skutky, k nimž se přiznal, odsouzen k trestu smrti oběšením. Spekulovat o důvodech, proč záznam o rozsudku a jeho vykonání v záhlaví opisu výpovědi ve smolné knize chybí, považují na tomto místě (s ohledem na zaměření této studie) za neúčelné.

²⁴ Viz opis záznamu výpovědi Jana ze Žampachu v pardubické smolné knize.

²⁵ V úvodu záznamu výpovědi Jana ze Žampachu bylo zapsáno: „*It. k tomu vyznání, kterýž jest se nám stalo* [tj. dostalo se do rukou purkmistra a konšelů města Vysokého Mýta – pozn aut.] *od Jana Kršky a Jiříka Vodičky o dělání té falešné mince na Žampachu, jest se nám ke všemu přiznal.*“

Výpovědi Jana Kršky, Jiřího Vodičky a kováře Jana poskytují dost informací k tomu, abychom mohli alespoň v hrubých rysech postihnout činnost padělatelské dílny na Žampachu. Kromě toho přinášejí i některé dílčí informace o šíření falešných peněz v českých zemích v první polovině 16. století.

Na prvním místě nás bude zajímat časové určení, kdy a jak dlouho padělatelská dílna na Žampachu pracovala. Odrasovým můstkem k nalezení odpovědi je konstatování Jana Kršky, že „*to dělání a roznášení dělali jsme toho roku, když to tažení bylo, když pan Rašín táhl na vojnu a k popisu se sjel do Německýho Brodu*“.²⁶ Měl nepochybně na mysli shromáždění vojska na tažení do Uher proti Turkům v květnu 1537, jehož českým kontingentům velel podkomoří věnných měst královských Petr Rašín z Riesenburka.²⁷ Tato událost Krškovi pevně utkvěla v paměti, patrně také pro mimořádný zisk, který tenkrát měl z distribuce žampašských padělků, neboť, jak dodal, „*tu v Brodě jsem jich drahně vodbyl mezi dráby*“.²⁸ Protože se Krška připojil k padělatelské dílně v době, kdy již pracovala,²⁹ musíme počátek falzátorské činnosti na Žampachu posunout někam před květen 1537, hypoteticky možná až do roku 1536. Vzhledem k poměrně velkému rozsahu klientely, která padělky odebírala, i sortimentu ražeb nutno předpokládat, že nešlo o krátkodobou činnost, ale spíše o produkci dílny po dobu dvou až tří let, byť, jak dlužno zdůraznit, patrně nepravidelnou. Pro stanovení hranice ukončení falzátorské činnosti na hradě Žampachu někam do roku 1539 mohou svědčit okolnosti související s osudem hradu, v jehož sklepení kovář Jan pracoval.³⁰ Hrad Žampach byl předtím zhruba 30 let jeho majiteli neobýván. V roce 1513 jej Jan z Potštejna a na Žampachu spolu s polovicí Žamberka a několika vesnicemi v dluhu zastavil. Zástava šla z ruky do ruky, nakonec ji získali Pernštejnové a tento statek připojili k panství hradu Litice. Sirotci po Janovi z Potštejna žili dlouho v majetkovém nedílu a na výplatu Žampachu nebylo ani pomyslení. Hrad pustnul a jak vidno, patrně s vědomím vrchnostenských úředníků se v objektu usadil kovář. V lednu roku 1539 ale uzavřeli konečně synové Jana z Potštejna smlouvu o vzájemném rozdělení majetku a začalo se jednat o výplatě Žampachu. Zdeněk, do jehož rukou hrad přešel, se pokoušel soudní cestou uplatňovat vůči Janovi z Pernštejna nárok na vyrovnání škod, způsobených prý špatným hospodařením na tomto majetku. V souvislosti s tím se uskutečnila v lednu 1540 na Žampachu úřední vizitace a komorník desk zemských Václav ze Šonova potom popsals bezútešný stav rozpadajícího se hradu.³¹

²⁶ Výpověď Jana Kršky.

²⁷ Viz o tom Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy XI*, Praha 1897, s. 164.

²⁸ Výpověď Jana Kršky. Na jiném místě výpovědi se Krška k události vojenského tažení 1537 znovu vrátil, když řekl: „*V Lukavci za Hořepníkem, jest městečko, Zápasníkovi, ševci, když pan Rašín táhl do Uher, dones sem jich třikrát a věděl, že byly falešný. Dal mi 2 kopy a boty podšil.*“

²⁹ Svědčí o tom výpověď Jiřího Vodičky (viz níže a citát v pozn. č. 46).

³⁰ Krška uvedl, že kovář Jan „*bejval na Žampachu zámku s ženou i s čeledí a nyníčko jest v městečku pod zámkem*“ a také upřesnil, že ty „*peníze dělal na zámku v sklepích*“. (Výpověď Jana Kršky.)

³¹ O osudech hradu v této době viz blíže A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze II*, s. 128. Zde také na s. 120 citováno z desk zemských ze zápisu o vizitaci komorníka Václava ze Šonova na hradě Žampachu v roce 1540.

Komorník nikde nenašel žádná železa: kovové závěsy dveří a okenic, mříže, zámky, všechno zmizelo. Kovář tu již nebyl, ani stopy po jeho řemesle – jenom podezřelé nálezy, svědčící, že tu někdo před nějakým časem pobýval. Zdá se, že právě v důsledku posunu v majetkových vztazích k Žampachu v roce 1539 a náhle projeveného zájmu o stav, ne-li o obyvatelnost pustnoucího hradu opustil kovář Jan toto působiště; ukončil asi též i svou podloudnou činnost a přestěhoval se do městečka pod hradem. Ostatně, mohl také dostat strach, vždyť o jeho nekalých aktivitách vědělo čím dál tím víc lidí. Toto datování konce činnosti dílny podporují i další okolnosti. Někdy v té době se skupina falzátorů rozpadla. Krška vypověděl, že „s kovářem jsem se svadil a vod dvou let nebyl jsem u něho“³², tedy přibližně od roku 1539–1540. Do Starého Plesu se z Hnátnice někdy v té době přestěhoval i krčmář Jiří Vodička. Po smrti byl i další z kumpánů, jak ještě uslyšíme, Jan Smolík. Všechno, zdá se, nasvědčuje tomu, že padělatelská dílna na hradě Žampachu pracovala zhruba někdy v letech 1536 až 1539, minimálně 1537 až 1538.

Dílna razila dle výpovědí vyslychaných delikventů tři nominály drobných mincí:³³ zhořelecký černý peníz, vídeňský peníz („rohatý“) – patrně ½krejcar v hodnotě 3haléře³⁴ a rakouský groš (3krejcar).

Razidla zhotovil kovář Jan, jak uznale vypověděl Krška: „(...) *kolky k dělání těm penězům ty jest sobě sám dělal ten kovář, neb jest velmi mistrnej a vtipnej a literát dobrej*“³⁵. Při jejich zhotovení, zvláště pokud jde o rakouský groš (3krejcar), musel kovář Jan vskutku prokázat slušné řemeslné dovednosti řezačů želez, tj. základů řemesla zlatníků (šperkařů). Je snad možné usuzovat, že se v dílně razidla zhotovila postupně od jednodušší fabriky mince ke složitější a že se tyto nominály nerazily najednou. Větší počet ražených nominálů je podporou pro výše uvedené mínění, že dílna patrně pracovala delší čas.

Důležitou otázkou, která souvisí s úvahami o rozsahu a délce podloudné ražby, je také surovina, z níž byly padělky raženy, a její dostupnost. Na prvním místě to byla měď. Zhořelecký černý peníz a vídeňský peníz (½krejcar) měl jen malý, spíše symbolický obsah stříbra, poněkud více stříbra měl mít třikrejcar. Kršky se při výsledku ptali, odkud brali stříbro. Pověděl, „*že jest tu stříbra netřeba mnoho než když přepustili jochmtál* [rozuměj tolar; jáchymovský tolar – pozn. aut.] *nebo dva a mezi to některej groš; s tím tehdy jsme jich nemálo nadělali*“³⁶. Krška se také na jiném místě výpovědi zmínil o fermeži: „(...) *také sem jich pomáhal dě-*

³² Výpověď Jana Kršky.

³³ Jan Krška udal, že kovář „*dělal kerlický peníze a rakouské groše po 6 denárech a vídeňský peníze po třech halířích (...)*“ Jiří Vodička uvedl jenom, že na Žampachu „*dělali peníze vídeňský (...)*“ Nejasvčenejší ze zadržených delikventů, kovář Jan, v závěru výsledku sdělil, že „*minci tuto dělali: kerlické peníze černý po třech penězích a rohatý po třech bílých a grošíky na kolek rakouský po 6 denárech*“.

³⁴ Za konzultaci při identifikaci tohoto nominálu děkuji prof. Petru Vorlovi.

³⁵ Výpověď Jana Kršky.

³⁶ Tamtéž.

lati, i fermež sem na ně dával (...)³⁷ S tím asi souvisí doznání kováře Jana, zaznamenané písařem ve Vysokém Mýtě slovy: „Vít Synků z Podžampaší přines kotel, aby v tom kotle smažili ty falešný peníze (...)³⁸ Z kontextu následujícího záznamu kovářovy výpovědi se dá soudit, že onen kotel na smažení padělků byl měděný. Kovář totiž hned jedním dechem dodal, „že Salka, žena téhož Vítka, přinesla druhý kotel, aby z něho falešný peníze dělali“.³⁹ Možná to bylo tak, že padělky namáčeli za horka ve fermeži („smažili je“), aby nehodnotné mince tak rychle nečernaly a trochu se leskly.

Jak bylo řečeno, hlavní surovinu pro výrobu falešných mincí představovala měď. Jan Krška o tom řekl: „A plechy k tomu a měď jednával nám Jiří Vodička, krčmář, kterej ten čas byl v Hnátnici.“⁴⁰ Jiří Vodička se v této věci všelijak vykrucoval a hovořil jen o tom, že Krška a Smolík přinesli „kotly i jiné potřeby k tomu a tu [tj. na Žampachu – pozn. aut.] sou spolu všichni tři dělali peníze (...)⁴¹ Na konci svého doznání ještě uvedl: „It. týž Smolík ukradl kotel v Kounovú; on že s ním syna poslal nebožtka Bartoně /Vodička/.“⁴² Kovář Jan se zase v závěru výslechu zmínil o Salce, dceři Jiřího Vodičky, která žila se svým mužem, již zmíněným Vítkem Synků, v městečku pod hradem Žampachem a která přinesla kotel, „aby z něho ty falešný peníze dělali“. Jan měl na Salku a Vítka Synků spadeno a v závěru útrpného výsledku před popravou jim ještě přitížil udáním, že mu z kovářny ukradli pár věcí.⁴³

Shánění různého měděného nádobí („kotle“) nebo plechů k výrobě padělků bylo, jak vidno, složité. Získával se vesměs krádežemi, často z poměrně vzdálených míst, a jejich nepravdělná dodávka rozhodujícím způsobem limitovala frekvenci a rozsah výroby padělků. Razilo se, když byla měď. Sháněli ji sami padělatelé a v jejich kontaktu se objevuje krčmář Jiří Vodička z Hnátnice, jeho dcera Salka a zeť Vítek Synků ze Žampachu. Přes uvedené potíže vyprodukovala skupina zřejmě poměrně velké množství falzifikátů.

Hlavní osobou dílny byl kovář Jan. Při ražbě mu pomáhal jeho tovaryš Jan Smolík, na jehož jméno jsme již narazili. V době vyzrazení skupiny již Smolík nežil. Zřejmě po nějaké rozepři byl „zabit kopistí od jakéhos pacholka“,⁴⁴ jak vysvětlil Krška. Došlo k tomu zřejmě ještě předtím, než se Krška rozkmotřil s kovářem (proto znal podrobnosti o Smolíkově zabití), ale až poté, co se odstěhoval

³⁷ Výpověď Jana Kršky.

³⁸ Výpověď Jana ze Žampachu.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Výpověď Jana Kršky.

⁴¹ Výpověď Jiřího Vodičky.

⁴² Tamtéž. Záznam výpovědi o poslání nejasně determinovaného syna je poněkud zmatečný. Rozumím tomu tak, že Vodička poslal se Smolíkem nejmenovaného syna nebožtka Bartoně. Ve výpovědi zmíněná „Kounová“ je jistě obec Kounov, nacházející se v údolí Zlatého potoka, východně od Deštného, tedy místo od Žampachu poměrně vzdálené.

⁴³ Výpověď Jana ze Žampachu: „Těž vyznal, že on Vít s Salkou, ženou svou, pokradli sou jemu Janovi, kováři, šíny železný, plátna z verštatú, kterýž potom u nich našel.“

⁴⁴ Výpověď Jana Kršky.

z Hnátnice krčmář Vodička. Ten totiž u výsledku sice Smolíka udal, ale podotkl „toho nevím, jestli živ“.⁴⁵ O jeho zabití nanejvýš mohl jen něco zaslechnout. Smolíkovu smrt tedy můžeme přibližně datovat do roku 1539, nanejvýš 1540, a možná také přispěla k rozpadu bandy a ukončení činnosti padělatelské dílny. Smolík se podílel nejen na ražbě, ale i na shánění suroviny a distribuci padělků. Třetím ze skupiny byl Jan Krška. Krška se ke kováři připojil až dodatečně. Na svých cestách zdejší krajem se asi doslechl, že někde v okolí Žampachu se dělají falešné peníze. Ucítil příležitost výdělků a zastavil se v Hnátnici u krčmáře Vodičky na výzvědy (patrně se již znali). Krčmář mu prozradil „tajemství“ a navedl jej do společnosti kováře Jana a jeho tovaryše Smolíka.⁴⁶ Podobně jako Smolík se také Krška podílel na ražbě a když bylo vyrobeno, roznášel padělky a sháněl měď pro další práci. Krškovým příchodem, díky jeho vitalitě a pohyblivosti, asi činnost dílny akcelerovala.

Kromě tohoto jádra padělatelské dílny tři Janů – kováře, Smolíka a Kršky – je třeba v okruhu bližších spolupracovníků jmenovat tehdy hnátnického krčmáře Jiřího Vodičku, Vodičkovu dceru Salku a zetě Víta Synků ze Žampachu.

Padělatelská dílna distribuovala padělky za stabilní a obvyklý kurz 2 : 1, tedy za 2 kopy padělků 1 kopa pravých peněz. Jan Krška je roznášel ze Žampachu nejčastěji po jihovýchodních Čechách; do oblasti vymezené zhruba na severu Chotěboří a Ledčí nad Sázavou, na západě Načeradcem, na jihu Humpolcem a okolím Polné a na východě Příbryslaví. Z této oblasti si Krška při výsledku vzpomněl na kontakt s 15 osobami a z toho ve 4 případech udal, že šlo o „obchodní spojení“ opakované.⁴⁷ Sám nebo se Smolíkem zajížděl ovšem s padělky i na Mo-

⁴⁵ Výpověď Jiřího Vodičky.

⁴⁶ Jiří Vodička o tom u výsledku vyprávěl takto: „Jan Krška šel některý čas z Žamberka do Oustí a tu se u mne stavil v Hnátnici a tu se mnou mluvil vo místo, věděl-li bych, kde místo k děláni penězuom falešným; a já jemu řekl, že vím a tu jsem jemu řekl, že na Žampachu dělají peníze, kovář, Jan Smolík.“ (Výpověď Jiřího Vodičky.)

⁴⁷ „A ty peníze sem nosíval Šturlíkovi, ševci v Oticích a jemu sem jich odbyl 5 kop za 2½ kopy a věděl, že jsou falešný. Martinovi, mlynářovi pod Hořepníkem nedaleko vod Řečice, také sem jemu ty peníze nosíval a všicko mi dávali polovici dobrejch peněz za ně a též věděl, že sou falešný. Šturlíkovu zeti, z Ledče rodem, dal sem jich 2 kopy za 1 kopy a věděl, že sou falešný. Též Komínkovi, formanu v Načeradci na předměstí, kterýž jest rodem z Pelřimova, též sem jemu jich odbejval a tolikéž věděl, že sou falešný. Jíra, bratr Komínků z Pelřimova, ten mne na to ved, abych je bratru nosil do Načeradce a šel se mnou. Krčmář z Vistonic, bejval ševcem na Moravě před Dívčími hrady, také věděl vo těch penězích dobře, že sou falešný, neb sem jemu je nosíval. Švěhlovi zedníku z Humpolce, také sem jemu odbyl těch peněz 3 kopy za 1½ kopy a samé sem jich také něco dal za stravu, více než sem protrávil a věděli voba vo tom, že sou falešný. Zámečníku v Krucmurburce, není než ten jedinej zámečník, ten také těch peněz odbejval, neb sem jemu jich dodával a říkají mu Blažek, kterej měl ženu z Pardubic a již mu umřela. Toho jest odolal. Vaňkovi, ševci v Příbryslaví, který jest rodem z Jablonného z té vsi, tomu sem 5 kop dal za 2½ kopy; též věděl, že sou falešný. Divůček, forman z Hořepníka, ten jest sám se stavil u toho kováře a vzal si jich za dva zlatá červená; při tom sem byl a mnoho jich prve brával od toho kováře, neb sou spolu známí a sám, když sem šel do Načeradce, také sem jemu jich donesl. V Chotěboři ševci u brány na levé ruce do města jda vod Malče také sem jemu jich odbyl za několik kop, též za polovici, než neumím jeho jmenovati (...) Když sem ty peníze nosil, dal sem jich v Humpolci Sejkorovi, krejčímu, 5 kop

ravu, do Uher (na Slovensko) aj.⁴⁸ Největší aktivitu zřejmě vyvíjel zjara 1537, kdy se na Havlíčkobrodsku shromažďovalo vojsko na tažení do Uher.⁴⁹ Krčmář Jiří Vodička mimo jiné zase vypověděl, že od žampašského kováře padělky odebíralo několik řemeslníků z Dobrušky a ze Žamberka a dávali je do oběhu na trzích ve Slezsku, především ve Vratislavi (Wrocław).⁵⁰ Vodička prý s nimi také někdy jezdil, ale kromě toho distribuoval žampašské padělky i na vlastní pěst – přiznal se ke dvěma případům.⁵¹ Sám kovář Jan zřejmě s padělky necestoval. Prodával je důvěryhodným osobám, které za ním patrně opakovaně přicházely na Žampach. Byli to výše zmínění řemeslníci z Dobrušky a Žamberka, krčmář Vodička nebo forman z Hořepníka, který se dle udání Jana Kršky u kováře příležitostně také stavoval.⁵² Kovář Jan při výslechu udal další 3 „drobné“ odběratele z okolí (Žamberk, Seč a Sudslava severně od Brandýsa nad Orlicí).⁵³

a on mi za ně dal jochmstál a zlatý a věděl, že sou falešný. V Hořepnice od Vanka, soukeníka koupil Smolik kůň a od Vanka, kožišníka, druhéj za ty peníze a věděli, že sou falešný. V Lukavci za Hořepníkem, jest městečko, Zápasníkovi, ševci, když pan Rašín táhl do Uher, dones sem jich třikrát a věděl, že byly falešný. Dal mi 2 kopy a boty podšil.“ (Výpověď Jana Kršky.)

⁴⁸ „Vostatek [falešných peněz – pozn. aut.] sem jich roznášel do jiných zemí, do Slovak a někdy kůň za ně dali a jakž sem mohl sem jich odbejval.“ (Výpověď Jana Kršky.) K tomu se rozhovořil podrobněji Jiří Vodička: „A těch Jan Krška nesl do Moravy a do Rakús neb nevím, kde kam dále, 80 kop a tam jich odbyl; a dali mi [Krška a Jan Smolík – pozn. aut.] z toho toliko zlatý červenej a 20 grošů širokých. Tuším, sami to přede mnou ukradli a přitom kůň přivedli za ty peníze koupený a prodali jej Jirouškovi do Žamberka, zdá mi se za 7½ kopy. A o to sme se svadili, i bítí sme se chtěli, že mi málo dali (...).“ (Výpověď Jiřího Vodičky.)

⁴⁹ Viz citace z výpovědi Jana Kršky výše a v pozn. č. 30.

⁵⁰ „It. nebožtík Prokeš z Dobrušky, Martin Domalepů a Mašek, všichni odtudž, již nebožtíkovi, ti sou taky ty peníze falešný mívali a též s nimi do Vratislavě jezdíval sem a oni jich tam odbývali jako i já (...). It. Pavlíček Housků, v Žamberce jest švec, a odbýval jich v Slizsku tehdy, když sem já býval v Hnátnici; a vim sám, že jich vzal 5 kop grošů.“ (Výpověď Jiřího Vodičky.)

⁵¹ „It. taky sem nebožtíkovi Petrovi Dorazkovi prodal babek falešných za 2 kopy; dal mi za ně 1 kopu grošů. It. týž sem od toho kováře napředpsaného, který byl na Žampachu a snad ještě jest, vzal těch peněz falešných za 3 kopy grošů. Nedal jsem jemu nic za ně; odbyl jsem jich na trnavských horách jakému Vítovi za 3 kopy grošů a věděl, že sou falešný.“ (Výpověď Jiřího Vodičky.) Pro výpověď Jiřího Vodičky je charakteristické, že na rozdíl od Kršky a krčmáře Pavla se snažil, jak to šlo, udávat své společníky především z řad nebožtíků.

⁵² Doklady viz v pozn. č. 50 a 53.

⁵³ „It. Nedošlému z Sedče, že jest jich těch peněz falešných dal za 4 kopy a on jemu za ně dobré mince zase za 2 kopy a že jest věděl, že sou falešný a na Žampachu, že je dělají. It. Pavlovi Houskovu z Žamberka, páně Žampachovu, jest švec, že jest jich dal za kabát 3 kopy a že jest týž Pavel věděl, že sou falešný. It. Voříškovi z Cuclavě, člověku páně Lickovu, že jest jich dal 1 kopu a on mu zase Voříšek za tu kopu ½ kopy a že jest tejj Voříšek věděl, že sou falešný.“ (Výpověď Jana ze Žampachu.) Jan ze Žampachu udal také, že dal 12 kop padělků Kulhánkovi ze Žamberka, „ale toho při konci svém odolal, že o ničemž nic neví, než že nám ze zlosti pravil“. Pokud jde o lokalizaci obce „Cuclavy“, je třeba upozornit, že v širším okolí Žampachu se nachází vedle vesnice Sudslava také Sudslav. Jako „Cuclava“ se ovšem označovala ve starších dokumentech právě dnešní Sudslava. Kromě toho o Voříškovi z Cuclavy kovář Jan ve své výpovědi hovořil jako o člověku „páně Lickovu“. Toho lze ztotožnit s Janem Lickem z Ryzmburka, majitelem Borohrádku, k němuž tehdy celá Cuclava/Sudslava i s podacím právem k tamnímu farnímu kostelu patřila. Viz k tomu A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze II*, s. 32, 34. Vesnice Seč leží v sousedství Sudslavy.

Krška, Vodička a kovář Jan udali jmenovitě celkem 24 osob, kterým prodávali padělky, některým opakovaně, a ty je dále uváděly do oběhu. Mezi konkrétně uvedenými profesemi odběratelů se nejčastěji vyskytují ševci (4), formani (2), krčmáři (2), po jednom mlynář, soukeník, kožešník, zámečník, zedník. Falešné mince dávali padělatelé do oběhu především ve vzdálených místech a při větším shluku lidí, jako při trzích ve městech, při krátkodobých pobytech nebo zastávkách (např. cesty formanů). Bylo to pro ně s ohledem na riziko odhalení jistě bezpečnější. Mimořádnou příležitostí se v tomto smyslu pro ně jistě stalo již několikrát zmíněné shromáždění vojska v květnu 1537 na Havlíčkobrodsku. Přesto o činnosti padělatelské dílny na hradě Žampachu vědělo nebezpečně dost lidí z místa a širšího okolí. Je proto s podivem, že pokoutná výroba byla odhalena až po nějakých čtyřech, pěti letech poté, co se na hradě padělky začaly razit, a to jen náhodou v souvislosti s úplně jiným deliktem. Zdá se, že šlo v okolí o veřejné tajemství.

Množství padělků vyrobených na Žampachu lze těžko odhadnout. Pokud bychom vzali v potaz údaje o množství šířených falešných mincí, které při mučení sdělili zadrženi delikventi, pokusili se je sečíst, mohli bychom si potom učinit velmi přibližně představu, že šlo jistě o více jak 200 kop, možná nějakých 10–20 tisíc vyražených padělků. Zároveň je však třeba konstatovat, že k důvěryhodnosti sdělení delikventů na mučidlech o číselných hodnotách je třeba mít velkou skepsi.

Padělání drobných mincí a jejich uvádění do oběhu nebylo ve 20. – 30. letech 16. století patrně ničím neobvyklým. Známý je případ urozených padělatelů pánů z Diepholzu nebo případ Apelta z Vizthumu a jeho padělatelské dílny na hradě Šumberku, vyrazené roku 1530.⁵⁴ Zdeněk Bičík se v jednom z výše citovaných článků zmínil také o kováři Vaňkovi z Ostřetína, poddaném na pardubickém panství, kterého v roce 1536 upálili v Pardubicích za falešnou minci.⁵⁵ Josef Svátek se zmiňuje kromě několika procesů s podvodnými minciři kutnohorské mincovny o pěti dalších případech odhalení falzátorů mince z 20. – 30. let 16. století.⁵⁶ Další dosud neregistrovanou padělatelskou dílnu ve východních Čechách, která pracovala ve vesnici Úhlejev (okres Jičín) nedaleko hradu Pecka, nám mimo jiné odhaluje i výpověď krčmáře Jiřího Vodičky ve zde sledovaném procesu.

Jiřík Vodička pověděl hned na začátku svého výslechu, že v době, kdy měl krčmu v Žiželevsí (velmi přibližně někdy v letech 1510–1530), „*tu počátkem přišli ke mně nějakej Jakůbek z Ouhlejova a Jan Zub, syn Křivského z Jaromiře, již ne-*

⁵⁴ Viz podrobněji Josef SVÁTEK, *Jak trestávali padělatele mince v Čechách*, Ruch 9, 1887, s. 40–44. (Přetištěno též v Josef SVÁTEK, *Obrazy z kulturních dějin českých I*, Praha 1891, s. 191–214.) Populární přehled o padělatelské činnosti viz též Bohuslav HLINKA – Pavel RADOMĚRSKÝ, *Peníze, poklady, padělky*, Praha 1996²; dále viz Pavel RADOMĚRSKÝ, *O urozených penězokazech doby jagellonské – pánech z Diepholzu*, Moravské numismatické zprávy 8, 1961, s. 56–72.

⁵⁵ Viz Z. BIČÍK, *O falešné minci na Pardubicku*, s. 65. Pod signaturou dokumentu z archivního fondu Velkostatek Pardubice ve SOA v Zámrsku, kterou Z. Bičík na uvedeném místě citoval, jsem uvedený záznam nenašel. Na skutečnou lokaci pramene (SOA Zámorsk, Vs Pardubice, kn. č. 318 (278), fol. 380v) mě laskavě upozornil PhDr. Jindřich Francek.

⁵⁶ Viz Svátkova stat' citovaná v pozn. č. 54.

božtíkovi, a tu přinesli mi falešných peněz drobných. A já je koupil od nich; bylo jich za 10 kop, dal sem za ně 5 kop drobných peněz a věděl sem o tom, že sou falešný. A já jich tu odbýval ve Vratislavi a kupoval sem za ně plátna a jiné potřeby a v tom zahynuli u Brandýsa [nepochybně Brandýs nad Orlicí – pozn. aut.]⁵⁷

V samém závěru své výpovědi na mučidlech se Vodička k této rané epizodě svého pohnutého života vrátil a dodal: *„It. Jakub Pičů z Hulejova od Pecky, již nebožtik, přerazil mi malých peněz 6 kop míšeňských a nadělal z nich bílých peněz; a měl svý kotly a já jich odbyl a utratil.“⁵⁸* Více se o činnosti padělatelské dílny v Úhlejově na Jičínku nedovídáme. Padělatelé byli tedy patrně dopadeni a popraveni v Brandýse nad Orlicí, který někdy v té době patřil pánům z Pernštejna.

Na distributory padělků drobných mincí se dalo ve 20. – 30. letech 16. století asi narazit poměrně často. Např. Jiří Vodička chtěl ulehčit svému trápení ještě další vzpomínkou na jiné provinění z dob působení v krčmě v Žiželevsí: *„It. taky sem opět od nějakého Jana, kováře od Krakova, vzal 15 kop míšeňských poláček falešných a měl sem jemu za ně dáti 7½ kopy míšeňské. I v tom sme se svadili proto, že sem jemu nemohl hned všech dáti; i nedal sem jemu nic a on ušel do Polsky. A ještě jest tam bytem na nějakých Sejkorkách u Krakova – jest vosum mil od Krakova – a za ty peníze kupoval sem plátno i jiné potřeby ve Vratislavi a to sem zas prodával v Praze.“⁵⁹*

Výpovědi odsouzcenců z června a července 1542, zapsané v pardubické smolné knize, neobsahují jenom cenné údaje o činnosti padělatelské dílny na Žampachu, ale výpovědi Jana Kršky, Pavla z Nového Hrádku a Jiřího Vodičky jsou také důležitým pramenem pro poznání událostí, provázejících nucené vystěhování Židů z Čech v roce 1542.

Na konci třicátých a začátkem čtyřicátých let 16. století narůstaly v Čechách protizidovské nálady. Židé byli podezíráni, že jsou mezi nimi vyzvědači Turků, žháři a traviči studní aj. Ozývaly se dokonce hlasy, vinící je ze založení velikého požáru Prahy v červnu 1541. Pražští Židé se navíc vzepřeli proti králově snaze utáhnout šroub zvláštních daní; byli podezíráni a někteří dokonce přistiženi při nedovoleném vývozu stříbra. V této atmosféře nakonec král Ferdinand I. podpořil v září 1541 usnesení zemského sněmu o vypovězení všech Židů ze země. Nejkratší možný stanovený termín do sv. Martina (11. listopadu) byl arci pro jejich hromadné vystěhování nereálný, a protože se Židé neměli k odchodu, vášně vyústily v některých městech v pogromy (Litoměřice, Žatec, Roudnice nad Labem). V Praze zabránila nejhoršimu jen stěží ozbrojená stráž. Král sice nechal potrestat

⁵⁷ Výpověď Jiřího Vodičky.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Výpověď Jiřího Vodičky. V Turnově byla roku 1531 zadržena jedna Židovka při distribuci falešných „poláček“, kterých se prý v tom kraji a snad i jinde tehdy mnoho vyskytovalo (viz J. SVÁTEK, *Jak trestávali*). Zda spolu oba příběhy aspoň přibližně časově souvisí, těžko soudit.

některé běsnící radikály vězením, pokutami a dokonce i hrdelními tresty, na rozhodnutí o vystěhování Židů to ale nic nezměnilo. Nakonec zemský sněm v květnu 1542 stanovil definitivní termín jejich odchodu ze země do sv. Jana (24. června) roku 1542 s tím, že několika rodinám bylo na základě králova glejtu dovoleno ještě rok zůstat, aby v zastoupení vypovězených souvěrců vypořádali v Čechách jejich dluhy a majetkové pohledávky.⁶⁰

Král nařídil zabezpečit Židům bezpečný odchod. Měly o to pečovat městské rady pražského Starého a Nového Města spolu s nejvyšším hofmistrem a za účinné spolupráce vrchností a měst, přes jejichž území by Židé odcházeli. Představitelé židovských obcí museli tedy, než se jednotlivé skupiny vydaly na cestu, vyjednat s městy a majiteli panství na pochodové trase zajištění doprovodu a případné další podmínky průchodu jejich územím. Židé patrně také proto odcházeli v početnějších konvojích postupně a mnozí až na poslední chvíli, odvážejíce s sebou všechno jmění, které se dalo naložit. To zároveň magnetizovalo individua ucíťivší příležitost zmocnit se většího majetku. V atmosféře nasáklé antisemitismem se mezi nimi, jak ještě ukážeme, vyskytovali vedle lidí z kriminálního podsvětí i víceméně jinak bezúhonní venkované a obyvatelé měst z míst, kudy Židé procházeli. Pochodové trasy jejich konvojů musely být z výše naznačených důvodů známy s určitým předstihem, čímž vznikl časový prostor pro živelné vytváření loupeživých band a na přípravu přepadů. V této souvislosti není bez zajímavosti, že ve výše citovaném usnesení zemského sněmu z května 1542 je zakotveno ustanovení, že jestliže by nějaký Žid po termínu 24. června v Českém království „*pod kýmkoliv a kdekoliv postížen byl, aby na hrdle skutečně trestán byl*“.⁶¹

V dosavadní historické literatuře se v souvislosti s tímto nuceným stěhováním Židů obvykle uvádí událost, k níž došlo těsně před vypršením lhůty v okolí Broumova 22. června 1542. Konvoj Židů (prý asi 350 osob) byl přepaden v pohraničním lese asi jeden a půl míle za Broumovem loupeživou bandou (údajně kolem 70 osob), s níž prý byli smluveni nebo se k ní přidali někteří z lidí broumovského opata, kteří tvořili nařízený ozbrojený doprovod židovského konvoje přes území kláštera.⁶² Než přivolaná posila útočníky rozehnala, nastalo bezuzdné olupování obětí přepadu a divoká řež se ztrátami na životech na obou stranách. Lupiči byli

⁶⁰ Z literatury k těmto událostem viz zvláště V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy XI*, s. 213–223; na základě novější literatury je stručně shrnul Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 65–66; nejnověji v přehledu též Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII*, Praha 2005, s. 147. O obchodování Židů se stříbrem viz přehledně Josef HEŘMAN, *Židovský obchod drahými kovy a mincí v Čechách 15. a 16. století*, Numismatické listy 32, 1977, s. 65–69. K definitivně stanovenému termínu odchodu Židů ze země viz Anton GINDELY (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I*, Praha 1877, s. 541.

⁶¹ A. GINDELY (ed.), *Sněmy české I*, s. 541.

⁶² Nejpodrobněji popisuje událost z června 1542 u Broumova s citací pramenů August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého V*, Praha 1887, s. 63–64; Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst (život veřejný v XV. a XVI. věku) I*, Praha 1890, s. 205–206; Josef Karel HRAŠE, *Dějiny Náchoda I*, Náchod 1895, s. 570–573. Ve stručném přehledu T. PĚKNÝ, *Historie Židů*, s. 66, kde však nepřesně uvádí, že konvoj provázeli královští ozbrojenci.

potom ještě pronásledování v širém okolí a 18 z nich odsouzeno k popravě oběšením v Hradci Králové. Případ měl po letech dohru u komorního soudu v Praze a snad i proto žil ještě po desetiletích ve veřejném povědomí a dostal se i do spisů kronikářů.⁶³

Záznamy v této studii probíraných výpovědí delikventů, zapsaných v pardubické smolné knize, dokládají, že ona událost u Broumova nebyla ojedinělá. Vždyť Jan Krška a krčmář Pavel z Nového Hrádku, účastníci se rovněž přepadení Židů, byli, jak víme, zadrženi v Chlumci nad Cidlinou nebo někde v okolí a vyslýcháni na mučidlech již 20. června 1542, tedy o dva dny dříve, než se uskutečnil loupežný přepad u Broumova.

Jan Krška celou záležitost uvedl u výsledku slovy: „Šli sme a čakali sme, abyhom židy zebřali a bylo nás vokolo 54 a scházeli sme se na větším díle na Plesu u Vodičky v krčmě.“⁶⁴ Pavel z Nového Hrádku poté potvrdil, že „bylo nás vokolo 54 aneb 6“ a také, že „k Vodičkovi sme se scházeli do Plesu a týž den sme od něho vyšli“.⁶⁵ Hlavní stan příprav přepadení konvoje Židů byl tedy, jak jsem již výše několikrát konstatoval, v krčmě Jiřího Vodičky ve Starém Plesu. Odtud také ozbrojená banda vyrazila na akci, když se shromáždila poté, co jim vůdcové dali zprávu, že vytypovaný konvoj Židů se vydal na cestu a že se mají v určený den dostavit k Vodičkovi do krčmy. Zvolené místo přepadu muselo být v nějakém časově přijatelném dosahu pěší chůze od Starého Plesu. To místo nám prozradil krčmář Vodička, když u výsledku pravil, že „ti lotři, kteří židy zloupiti chtěli u Chloumek [podtrženo – pozn. aut.], když šli tam, byli u mne a pravili, že na to dou a chtěli, abych s nimi šel, ale nechtěl sem jíti“.⁶⁶ Z možných alternativ dislokace místa přepadu, dostupného ze Starého Plesu, se jednalo se vši pravděpodobností o nízké návrší Chloumek (někdy označované i jako Chlumeck) s kostelíkem sv. Václava na katastru obce Habřina (asi 6 km jihozápadně od Jaroměře).⁶⁷ Úvozem mezi Chloumkem a protilehlým návrším Prašivkou procházela stará cesta ve směru od Chlumce nad Cidlinou k Černožicům a na Jaroměř. Od Chloumku je přehled o příchozích a úvoz se dal dobře přehradit.

U Chloumku byl tedy židovský konvoj někdy krátce před 20. červnem 1542 přepaden a oloupen. O jak početnou skupinu lupičů se skutečně jednalo, nevíme

⁶³ Např. Marek Bydžovský z Florentina, viz Jaroslav KOLÁR (ed.), *Marek Bydžovský z Florentina. Svět za tři českých králů (výbor z kronikářských zápisů z let 1526–1595)*, Praha 1987, s. 45–48.

⁶⁴ Výpověď Jana Kršky.

⁶⁵ Výpověď Pavla z Nového Hrádku.

⁶⁶ Výpověď Jiřího Vodičky.

⁶⁷ Druhou v úvahu přicházející lokalitou je obec Chloumek (dnes část obce Boháňka), ležící pod lesnatým dlouhým hřbetem Vřešťovský Chlum východně od Hořic v Podkrkonoší. Z hlediska terénní dispozice by bylo možné sem přepad rovněž situovat. Chloumek u Habřiny je ale od Starého Plesu podstatně blíže, vzdušnou čarou asi 9 km, zatímco Chloumek – Boháňka je nejméně dvakrát tak daleko. Proto dávám lokalizaci přepadu do Chloumku u Habřiny přednost. Na váhu snad padá i to, že dva z účastníků přepadu (Krška a Pavel z Nového Hrádku) byli polapeni lidmi Jana z Pernštejna z panství Chlumeck nad Cidlinou (a v Chlumci nad Cidlinou vyslýcháni), což je blíže k Chloumku u Habřiny než k mnohem vzdálenější Bohánce.

přesně. Slyšeli jsme, že Jan Krška a po něm Pavel z Nového Hrádku při výslechu uvedli, že se jednalo o 54–56 osob. Přepad se nepochybně vydařil alespoň částečně. Vyplývá to z doznání Jiřího Vodičky, který na mučení pravil, že nějakí rybníkáři „*ke mně přišedše z toho vzatku a kostik [?] a něco peněz a dali to ženě schovati a potom to vzali zase*“, a dále dodal, že zase jiní účastníci přepadu „*nechali u ženy mé zlatého čepce, tuším, žeť jej ještě žena má při se, leč by jej při tomto času vzali*“.⁶⁸ Konec Kršky i krčmáře Pavla ukazuje, že obdobně jako u Broumova byla nakonec lupičská banda rozeznána a pronásledována. Oba zadrželi v Chlumci nad Cidlinou nebo někde v okolí možná pernštejnští ozbrojenci, kteří lupiče pronásledovali nebo se dokonce podíleli na jejich rozeznání.

Složení loupeživé bandy známe z výpovědí oněch delikventů přibližně z 60 %, budeme-li tedy věřit, že měla něco kolem pětapadesáti mužů. Za vůdce bandy označili Krška i krčmář Pavel z Nového Hrádku shodně dva muže. Na prvním místě jejich výpovědí figuroval Zikmund z Náchoda „*ryšavý pacholek velký*“ a k tomu Pavel z Nového Hrádku ještě k Zikmundově charakteristice dodal, že „*nějaké vdovy syn*“.⁶⁹ Druhým vůdcem oba jmenovali Valáška, osedlého z Křovic,⁷⁰ vsi, která je dnes součástí Dobrušky. Pavel z Nového Hrádku uvedl kromě Zikmunda z Náchoda v jakémsi zvláštním postavení ještě jednoho pacholka: „*A byl s ním druhý z Náchoda v bílým kaftaně, suchý pacholek bledej, nápodobnej židu, toho neznám*“.⁷¹

Z řadových členů bandy Jan Krška už mnoho dalších neznal. Vzpomněl si jen ještě na dalších pět kumpánů:⁷² dva poddané z Křovic, krčmáře z Valů (tj. jistě vesnice Val v sousedství Křovic, 2 km severovýchodně od Dobrušky), jednoho osedlého ze Šestajovic (ves východně od Jaroměře) a konečně na dva muže – nějakého Kosinu a Mračno, „*oba z Oustí*“ (nepochybně z Ústí nad Orlicí). Krčmář Pavel z Nového Hrádku, lépe znalý místních poměrů, dokázal vyjmenovat mnohem více osob.⁷³ Potvrdil všechny ty, které jmenoval Krška – neznal jenom ony dva společníky z Ústí nad Orlicí (respektive si na ně nevzpomněl). Zato udal, že z městečka Nového Hrádku tam bylo ještě 5 dalších sousedů a mezi nimi i syn rychtáře. Z obyvatel vesnic v bezprostředním okolí Nového Hrádku jmenoval krč-

⁶⁸ Výpověď Jiřího Vodičky.

⁶⁹ Výpověď Jana Kršky a Pavla z Nového Hrádku.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Výpověď Pavla z Nového Hrádku.

⁷² „(...) *Matěj, vosedlý z Skřovic, Cikán, krčmář z Valů nad Dobruškou a Řeháček z Šestajovic, Kosina a Mračno, oba z Oustí.*“ (Výpověď Jana Kršky.)

⁷³ Kromě výše zmíněných vůdců Pavel udal tyto společníky: „*It. Jan Hass z Hrádku pod Frymburci, Petr, syn Hřebíčků odtuž, Jan Vojtěchů odtuž, Jira Brožků z Dlouhého, Michale z Levína, Cikán z Valů nad Dobruškou, Matěj z Křovic (...)* It. z Mezilesí všichni byli sedláci, Chyby, Maryšky o tom nevím, neb sem jeho mezi nimi neviděl (...) It. Vítkovi dva synové z Bidla, Brož a Václav, Pavel Řeháků odtuž z Bidla, Drštka z Bystrého, Šima též z Bystrého, Jira, syn Kodery rychtáře z Hrádku pod Frymburci, Prokúpků pacholek z Bystřice, Slanina z Vohnišova, Jira Kubků z též vsi, Vítků Jan z Hrádku pod Frymburci, Arnošt z Bačetína, Kubků švagr z Vohnišova.“ (Výpověď Pavla z Nového Hrádku.)

mář Pavel jednoho účastníka z vesnice Dlouhé (2 km severovýchodně odtud) a tři ze vsi Bydla (dnes pár stavení v západním sousedství Nového Hrádku). Hned vedle na západ leží vesnice Mezilesí, odkud „*všickni byli sedláci*“ až prý na dva, které krčmář Pavel mezi účastníky přepadu u Chloumku neviděl. Směrem na jihozápad, mezi Novým Hrádkem a Dobruškou, je vesnice Ohnišov, odkud pocházeli dva účastníci přepadu. Z Bačetín pocházel další. Asi 3 km východně od Ohnišova leží ves Bystré, z níž se na přepadení Židů vydali dva obyvatelé. Z ostatních míst doplnil krčmář Pavel seznam spolupachatelů o jméno jakéhosi Michale z Levína. Bezpochyby se jednalo o městečko Lewin Kłodzki v dnešním Polsku, nacházející se uprostřed kladské kotliny mezi městy Kudowa Zdrój a Duszniki Zdrój, nedaleko hranic s východními Čechami a na začátku Homolské doliny. Nelze sice zcela vyloučit, že mohlo jít o některou ze vzdálenějších vesnic toho jména ve východních Čechách, ale pro Lewin Kłodzki svědčí pádné argumenty.⁷⁴ Vzdálenější lokalitou byla Bystrice, patrně vesnice ležící severovýchodně od Libáně a Starých Hradů na Jičínsku, odkud se účastnil přepadení Židů nějaký „*Prokúpků pacholek*“.⁷⁵ Krčmář Jiří Vodička zase z účastníků loupežného přepadení udal jakéhosi Matouše a Adama, rybníkáře, kteří pracovali na rybníce pana Trčky z Lípy ve Starém Plesu. Z dalších uvedl jen jména tří obyvatel z Nového Hrádku, která vyšetřovatelé již znali od krčmáře Pavla; ostatní Vodička nedokázal jmenovat.⁷⁶

Celkem tedy máme z výpovědí zapsaných v pardubické smolné knize k dispozici 28 jmen osob, které se účastnily přepadení Židů u Chloumku, včetně dvou vyslychaných delikventů a nepočítajíc krčmáře Vodičku ze Starého Plesu. K tomu je nutno připočíst nespécifikovaný počet sedláků z Mezilesí.⁷⁷ Odhadem lze tedy kalkulovat s počtem kolem 33–35 nějak identifikovatelných osob z 15 lokalit. Pět z těchto lokalit se nacházelo na panství hradu Frymburk (městečko Nový Hrádek, vesnice Dlouhé, Bystré, Ohnišov, Bydlo) a čtyři na panství Opočno (vesnice Křovice, Val, Šestajovice, Bačetín). Obě tato panství v té době patřila Trčkům z Lípy

⁷⁴ Mimo Lewin Kłodzki by mohla přicházet v úvahu osada pod hradem Levínem (patrně Levínská Olešnice), nacházející se severně od Nové Paky. (K této lokalitě viz blíže August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1909, s. 509 a. 665.) Uvažovat by se snad ještě dalo o obci Levín, ležící 3 km jihozápadně od Chlumce nad Cidlinou. Pro Lewin Kłodzki však hovoří především to, že v sousedství je lokalita Homole, u níž jmenovaná lupičská banda provedla nejspíše další přepad konvoje Židů, jak o tom bude ještě hovořeno níže v textu. Navíc je nejbližší k uskupení lokalit, odkud pocházelo jádro lupičské bandy.

⁷⁵ Výpověď Pavla z Nového Hrádku. Jinou lokalitu toho jména v okruhu dosažitelném událostem, o kterých tu je řeč, nenajdeme.

⁷⁶ Výpověď Jiřího Vodičky.

⁷⁷ V Berní rule je k roku 1654 uvedeno v Mezilesí 16 usedlostí (včetně 1 pusté). Viz Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech r. 1654*, Praha 1953, s. 234. Hrubým odhadem lze tedy uvažovat o nějakých 12 usedlostech k roku 1542. Odečteme-li několik hospodářů, kteří se neúčastnili přepadu Židů u Chloumku (krčmář Pavel jmenoval dva), lze velmi přibližně uvažovat nejméně o nějakých pěti až sedmi účastnících přepadu z Mezilesí – budeme-li arci aspoň trochu důvěřovat výpovědi krčmáře Pavla při výslechu na mučení.

a zanedlouho měla mít jediného majitele.⁷⁸ Dvě lokality patřily pod svrchovanost Jana z Pernštejna (Náchod, Mezilesí).⁷⁹

Územně se tedy lupiči rekrutovali poněkud z obyvatel měst a vesnic z prostoru od Náchoda, k okolí Nového Města nad Metují, Nového Hrádku a Dobrušky (respektive Opočna) – bylo to 80 % z celkového počtu nám známých osob lupičské bandy a 11 z 15 zaznamenaných míst. Taková kumulace osob a míst na tomto zřetelně vymezeném území není jistě náhodná a má, jak níže ukážeme, důležitou vypovídací hodnotu pro pátrání po další činnosti této bandy.

Zatím si ještě všimněme sociálního původu členů lupičské bandy. Na nejnižším stupni společenského žebříčku stojí tři čeledíni nebo pacholci a dva námezdní rybníkáři. Z nich se rekrutoval i jeden z vůdců (organizátorů) loupežného přepadení. Nejpočetnější skupinu ale představovali usedlí hospodáři poddanských vesnic a jejich synové. Napočteme jich celkem třináct a k tomu nespécifikovaný počet sedláků z Mezilesí, dohromady tedy asi 18–20 mužů. Velký rozdíl patrně nebyl mezi jejich společenským postavením a postavením obyvatel poddanského městečka Nového Hrádku; 5 osob mimo krčmáře Pavla. Z nich je záhodno připomenout syna rychtáře. Pozornost zasluhuje také skupinka dvou a s Vodičkou ze Starého Plesu vlastně tří krčmářů zapletených do případu. Krčmy, jak vidno, představovaly svým způsobem magnet pro zrod nekalých podniků a krčmáři se potom sotva dokázali vyhnout spoluúčasti na takových skutcích. Ve výčtu známých členů bandy představovali zvláštní skupinku dobrodruzi bez domova, živící se krádežemi a zapovězenými činnostmi. Vedle Jana Kršky do této kategorie lze snad hypoteticky zařadit i zmíněného Kosinu a Mračna z Ústí nad Orlicí. Shrňme-li tento přehled známých příslušníků lupičské bandy do číselné podoby, pocházelo 64,3 % známých lupičů z řad jinak „pokojných“ vesnických hospodářů a obyvatel poddanského městečka. Připočteme-li i ony krčmáře, bylo by to 71,4 % z členů bandy. Čeledínové, pacholci a námezdní rybníkáři představovali 17,9 % a potulní („profesionální“) delikventi pouhých 10,7 % (počítáme-li však i ony dva Krškovy kumpány z Ústí nad Orlicí).

Výpovědi zaznamenané v pardubické smolné knize dále dokazují, že banda, která operovala u Chlounku, nevznikla jenom pro tuto jednu akci, nýbrž měla za sebou zkušenost ještě z minimálně jednoho loupežného přepadu Židů, vypovězených tehdy ze země. Maně to prozradil při výslechu krčmář Pavel z Nového Hrádku, když uvedl, že při přepadu u Chlounku z vesnice Mezilesí „všickni byli sedláci“, ale s dodatkem, že: „Chyby, Maryšky o tom nevím, neb sem jeho mezi nimi neviděl; v první chůzi k Homoli na židy ti byli, ale tuto nic [podtrženo – pozn. aut.]“⁸⁰ Před přepadením u Chlounku se tedy uskutečnila nějaká „první chůze na

⁷⁸ A SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze II*, s. 48–49, 65–66.

⁷⁹ Panství Náchod a Nové Město nad Metují. Přehledně o pozemkových majetcích Pernštejnů viz zejména Petr VOREL, *Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15. – 17. století*, in: Petr VOREL (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 9–76.

⁸⁰ Výpověď Pavla z Nového Hrádku.

Židy“. Vyslýchatele tato nářžka kupodivu nezaujala, nechali ji bez povšimnutí, neboť asi začali hlavně sledovat závažnější případ – padělání peněz.

Nás však Pavlova poznámka zaujme a položíme si otázku, kde k onomu předcházejícímu přepadu Židů došlo, o kterou Homoli se jednalo? Z míst toho jména je sice možné teoreticky spekulovat o několika lokalitách v severovýchodních Čechách, ale vzhledem k výše uvedené kumulaci míst, odkud pocházela převážná většina nám známých příslušníků bandy, je nasnadě, že ona „první chůze“ měla za cíl Homoli na území Kladska.

Na vrchu Homole (733 m n. m.), pár kilometrů západně od města Duszniki-Zdrój, se tyčil stejnojmenný hrad, který střežil kladskou cestu na strategicky důležitém místě. Časem se stal centrem menšího panství, ale roku 1534 hrad dobylo královské vojsko a zajalo loupeživého majitele Zikmunda z Kafunku. Ten pak neunikl popravě vykonané až ve Vídni; panství panovník konfiskoval a hrad zanedlouho zpustnul. V dolině pod hradem se pro pocestné putující po kladské cestě, jejíž hlavní směr vedl od Náchoda, otevírala tzv. Polská brána (Polskie Wrota) s cestou přes Stolové hory (Góry Stołowe) a dále do kladského vnitrozemí. Pro námi sledovanou loupeživou bandu tu bylo onoho roku 1542 mimořádně příhodné místo k provedení přepadu.

Vzhledem k výše naznačené kumulaci míst, odkud pocházeli nám známí lupiči, lze se vši pravděpodobností usuzovat, že konvoj židovských vystěhovalců se do Kladska vydal jednou ze starých pobočných cest, která vedla od Opočna, respektive od Dobrušky podél Zlatého potoka k Dobrému a dále na Kounov. Odtud konvoj možná sledoval onu stezku stále podle Zlatého potoka na Dobřany a potom na Sedloňov a do Olešnice v Orlických horách. Z Olešnice v Orlických horách už potom cesta klesala k Homoli a odtud by býval mohl konvoj pokračovat do kladského vnitrozemí.⁸¹ Variantou cesty mohlo být odbočení před Dobřany směrem na Bystré a před Novým Hrádkem se mohla kolona vydat cestou podél potoka Olešanky ke zmíněné Olešnici v Orlických horách. Tím by se poutníci vyhnuli nejnamáhavějšímu úseku cesty od Dobrušky, tj. velkému stoupání lesnatým terénem od Dobřan na Sedloňov, byť za cenu o něco delšího pochodu. Tuto variantu považují za nejpravděpodobnější.

Pro výše uvedenou hypotézu o směru pochodu židovského konvoje svědčí dvě důležité okolnosti. Jednak si všimněme, že lokality z výše zmíněného územního jádra, z něhož se rekrutovala lupičská banda, se až nápadně nacházejí v okolí uvažované trasy cesty židovského konvoje. Všechny (až na Náchod) leží nanejvýše do pěti kilometrů od této uvažované trasy pochodu židovského konvoje!⁸² Kromě toho je třeba zmínit také skutečnost, že celý tento úsek cesty vedl přes území panství Trčků z Lípy (panství Opočno a Frymburk) a hranice trčkovských panství do-

⁸¹ Vymezení této cesty viz Josef Karel HRAŠE, *Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách*, Nové Město nad Metují 1885, s. 22 a 33. S přihlédnutím k novým poznatkům je přesněji popsána trasa této stezky naposledy URL: <<http://www.hrady.cz/index.php?OID=543>> [cit. 20. prosince 2009].

⁸² Jednalo se o Nový Hrádek, Mezilesí, Bydlo, Dlouhé, Bystré, Křovice, Val, Ohnišov, Bačetín a Lewin Klodzki.

konce začínaly mnohem dál na západ. Západně totiž tehdy bezprostředně na hranice opočenského panství navazovalo rovněž trčkovské panství Smiřice, a tak území pod kontrolou Trčků z Lípy začínalo tenkrát zhruba někde na úrovni Jaroměře (respektive ještě o něco západněji).⁸³

Skupiny židovských vystěhovalců musely při organizaci svého pochodu ze země přirozeně jednat s jednotlivými vrchnostmi o zajištění bezpečného průchodu přes jejich území, tzn. o dodání ozbrojeného doprovodu, k čemuž byly vrchnosti dle královského nařízení zavázány, jak o tom učiněna již výše zmínka. Vyjednávači se jistě snažili zorganizovat pochodovou trasu tak, aby střídání doprovodů bylo co nejmenší. Vedla k tomu hlediska bezpečnostní i ekonomická. Sotva se totiž taková vyjednávání obešla bez finančních závazků vypovězených Židů.⁸⁴ Předpokládáme-li, že námi sledovaná skupina Židů směřovala odněkud ze středu Čech přes východní Čechy do Kladska, aby pokračovala dále do Slezska, mohl být pro ně takovým výhodným územním komplexem souvislý pás panství Trčků z Lípy,⁸⁵ ne-li tedy už odněkud od Jaroměře, tedy aspoň nejméně od Dobrušky až k Olešnici v Orlických horách. U Olešnice v Orlických horách, kde se cesta dále svažovala až k Homoli a odtud vedla do kladského vnitrozemí, však končila povinnost doprovodu Trčků z Lípy a židovští vystěhovalci se museli spolehnout na svou vlastní stráž nebo snad dojednaný jiný doprovod. A to se jim stalo osudné. U Homole je přepadli a oloupili lupiči!

Není bez zajímavosti, že podobný scénář se odehrál o něco později, 22. června 1542, při oloupení a masakrování židovského konvoje za Broumovem. Také zde skončila povinnost ozbrojeného doprovodu, dodaného opatem broumovského benediktinského kláštera přes území klášterního panství. Židé asi počítali, že za zemskou hranicí již tak velké nebezpečí nehrozí, nebo měli ozbrojený doprovod dojednaný z úsporných důvodů až na vzdálenějším úseku své cesty. Tu se ale náhle objevily zprávy o tlupě lupičů, připravené na cestě pohraničním lesem. Židé sotva stačili dojednat další ozbrojený doprovod (jak se ukázalo nespolehlivý), a nastala divoká řež. Podobnost mezi scénářem broumovského loupežného přepadení a situací, za níž byl pravděpodobně přepaden konvoj Židů pod Homolí, je velice nápadná.⁸⁶

⁸³ Doklady k vymezení území ovládaného Trčky z Lípy k roku 1542 v severovýchodních Čechách (jednalo se hlavně o Jana mladšího Trčku z Lípy, jeho bratrance Viléma Trčku a zčásti strýce Zdeňka Trčku) viz A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze II*, s. 48–49, 65–66, 226–227 (zvl. pozn. č. 4). Rodokmen Trčků z Lípy viz tamtéž, s. 49.

⁸⁴ Tento předpoklad se opírá o analogickou situaci, kterou lze rozpoznat při analýze průběhu událostí kolem přepadení židovského konvoje u Broumova 22. června 1542. Literatura k tomu viz pozn. č. 62.

⁸⁵ Lze snad také oprávněně předpokládat, že kolony židovských vystěhovalců se vyhýbaly větším městům, kde se dalo nadít nepřátelských nálad městských rad a kde by se mohly sotva ubránit případným útokům rozvášněného davu. Zkušenosti uplynulého roku v několika městech byly jistě dostatečným varováním.

⁸⁶ To samo o sobě lze považovat za další argument posilující věrohodnost výše vyslovené hypotézy o pochodové ose židovského konvoje od Dobrušky k Homolí.

Z dostupných údajů si lze onu „první chůzi k Homoli na Židy“ představit asi tak, že k pochodové trase židovského konvoje se stahovali jako smečka hladových vlků někteří z obyvatel přilehlých vesnic a městeček, cítící tučnou kořist a vyčkávající na vhodnou příležitost, kterou spolu s místem přepadu (ne)trpělivě jejich vůdcové, znalí místních poměrů (a možná již se zkušenostmi z obdobných přepadů), vytipovali.

Z výpovědi krčmáře Pavla o „první chůzi“ na Židy k Homoli lze vyvodit i další skutečnosti. Předcházel přepadu u Chlounku a uskutečnila se tedy někdy před 20. červnem 1542, asi o nějaký ten týden dříve. Podnikla ji skupina lupičů, jejíž jádro mělo při obou akcích podobné složení. Přepadení pod Homolí se účastnily také osoby, které potom na účast v druhém přepadu rezignovaly (např. někteří sedláci z Mezilesí). Zda byla skupina lupičů u Homole početnější, se nedá usuzovat. Buď jak buď, poměrně velký počet lupičů, kteří nabyli zkušenosti z akce u Homole, se potom vydal i na druhý přepad k Chlounku, přestože ke shromaždišti v krčmě ve Starém Plesu a potom k cíli u Chlounku to měla většina z nich mnohem dále, pořádný kus cesty. Proto je možno se oprávněně domnívat, že přepadení a oloupení Židů u Homole bylo docela úspěšné. Lupiči dostali po „první chůzi“ chuť na další kořist a neváhali se proto znovu vydat na dobrodružnou výpravu, jakmile se naskytla nová mimořádná příležitost. Důvodem, proč se lupičská banda z okolí Náchoda, Nového Hrádku, Nového Města nad Metují a Dobrušky vydala za novým a poměrně vzdáleným cílem, se možná staly zvěsti o nebezpečí, které na židovské konvoje číhalo u Homole. Další skupiny Židů hodlaly operativně změnit směr odchodu z Čech a opustit kladskou cestu. Informace o tom se snadno roznesla.⁸⁷ Bylo tedy třeba zasáhnout jinde. Mohly tu ovšem působit i důvody jiné.

Ať už tomu bylo jakkoliv, druhé přepadení Židů u Chlounku nedopadlo pro sledovanou bandu lupičů se vši pravděpodobností už tolik úspěšně. Lupiče ozbrojený doprovod konvoje nakonec rozehnal a některé pochytil, jak to dokládá příběh Jana Kršky a krčmáře Pavla z Nového Hrádku.

Výpovědi Jana Kršky, krčmáře Pavla z Nového Hrádku a krčmáře Jiřího Vodičky ze Starého Plesu vykonané na mučení dokládají, že skupiny židovských vystěhovalců, putujících někdy od konce května a hlavně v červnu 1542 přes východní Čechy do Slezska a dále do Polska, se nestaly terčem jen ojedinělého bezuzdného řádění lupičů u Broumova, jak se v historické literatuře leckdy popisuje, ale že se uskutečnily nejméně další dva podobné přepady. V chronologickém pořadí to tedy byl nejprve přepad židovské kolony pod Homolí na kladské cestě, k němuž došlo přibližně kolem poloviny června (možná i o něco dříve). Druhý přepad u Chlounku (dnes katastr Habřiny) se uskutečnil krátce před 20. červnem a zastihl židovský konvoj hluboko ve vnitrozemí. Poslední přepad v okolí Broumova z 22. června, dva dny před vypršením ultimativního termínu pro vystěhování

⁸⁷ Tuto úvahu podporuje i fakt, že poslední z židovských konvojů v roce 1542 táhl přes východní Čechy do Slezska a dále do Polska přes Broumov a Náchod se vyhnul (viz literatura v pozn. č. 62).

všech Židů ze země, našel své oběti u zemské hranice, ale v jiném směru. První dva případy podnikla banda v počtu kolem 50 osob, možná i více, ve třetím případě se odhadoval počet na 70 lupičů. Ve všech případech se jistě jednalo o masakr, který jen ve dvou případech s obtížemi rozehnal ozbrojený doprovod. Lupiči nepocházeli zdaleka jenom z řad „profesionálních“ zbrojníků, nýbrž se jejich tlupy hlavně vytvářely spontánně z jinak „pokojných“ obyvatel vesnic a měst, kteří věřili mimořádnou kořist v atmosféře antisemitismu, podobné té, která se stávala i motivem židovských pogromů ve středověkých a raně novověkých městech.

Summary:

Two stories from the criminal underworld – money counterfeiters at Žampach Castle and the raids on Jews in 1542

On around June 20th 1542, near Chlumeč nad Cidlinou (at that time the estate of Jan of Pernštejn) two suspects were arrested: Jan Krška and the tavern-keeper Pavel of Nový Hrádek (district of Náchod). When interrogated on the rack, both confessed to having been involved in an attack on a convoy of Jews who, at the order of the Bohemian *Landtag* and King Ferdinand I, were being forced to leave the country. Jan Krška confessed to other crimes, including involvement in the counterfeiting of money at Žampach Castle (district of Ústí nad Orlicí). Owing to the severity of this crime the case was passed on to Jan of Pernštejn's estate officials in Pardubice. There, when questioned on the rack, a statement was wrung out of a tavern-keeper from Starý Ples (district of Hradec Králové), Jiří Vodička, who had been arrested as an accomplice on the basis of the confessions made by the aforementioned criminals. On July 10th 1542 Jan Krška and Jiří Vodička, convicted of counterfeiting money, were burnt at the stake in Pardubice; Pavel of Nový Hrádek was hung for his offences. The main person behind the counterfeiting workshop, the smith Jan of Žampach, was then arrested. On July 20th he was interrogated on the rack in the royal town of Vysoké Mýto (district of Ústí nad Orlicí) and was also burnt there on the same day. The statements of all four criminals were transcribed in the *Achtbuch* kept in Pardubice. The study analyses the statement records and attempts to reconstruct the work of the counterfeiting workshop at Žampach Castle as well as the circumstances surrounding the raid on the Jews.

The counterfeiting workshop operated from 1537 to 1538, possibly between 1536 and 1539, in the cellars of the then unoccupied Žampach Castle. The smith Jan was assisted by the journeyman Jan Smolík and the aforementioned Jan Krška, who also distributed the counterfeit money further afield. Other partners in crime (the tavern-keeper Vodička and others) supplied the counterfeiters with sheet copper and copper pots, which were generally stolen. In the workshop they minted Görlitz black money, Viennese money ($\frac{1}{2}$ kreutzer) and the Austrian groschen (3 kreutzers). These forgeries were exchanged for real money at the ratio of 2 : 1. When questioned, they gave the names of 24 people to whom they had passed on counterfeit money, in some cases on several occasions. We can only make a hypothetical estimate of how much money was counterfeited at the workshop at Žampach, but we assume they minted roughly 10-20 thousand coins. The testimony of Jiří Vodička also implies that there was a workshop counterfeiting small coins in the village of Úhlejev (district of Jičín), which can be dated approximately to 1510-1530; the tavern-keeper Vodička also met distributors of small counterfeit Polish coins.

From the statements of Jan Krška, Jiří Vodička and Pavel of Nový Hrádek we can reconstruct two attacks on convoys of Jews who, in June 1542, after being expelled from Bohemia, were travelling to Silesia and on to Poland. Both attacks were made by a group of 50-60 bandits (the statements list the names of almost 35 people from 15 localities). The core of the group consisted of the inhabitants of villages and towns on the road leading from Dobruška to Nový Hrádek below Frymburk and then on to Olešnice in the Orlické Mountains (*Adlergebirge*) and from there to Homol in Kłodzko (Poland). The bandits first attacked below Homol, where the Polskie Wrota pass begins on its route inland towards Kłodzko. The core of the same group, probably emboldened by the success of the assault at Homol, held up another convoy of Jews on their way to a more remote destination deep

within Eastern Bohemia. The meeting point was at Jiří Vodička's tavern in Starý Ples. The attack took place on or just before June 20th 1542 on Chloumek Hill in the cadastre of Habřina (district of Hradec Králové). This assault was evidently not as successful, as it was at least partially dispersed by the armed escort of the Jewish convey, as can be seen from the fate of Jan Krška and Pavel of Nový Hrádek, who were captured while on the run somewhere near Chlumec nad Cidlinou. This reconstruction greatly enhances our knowledge of the unsettled events surrounding the exodus of the Jews from Bohemia in 1542.

translated by Skřivánek s.r.o.